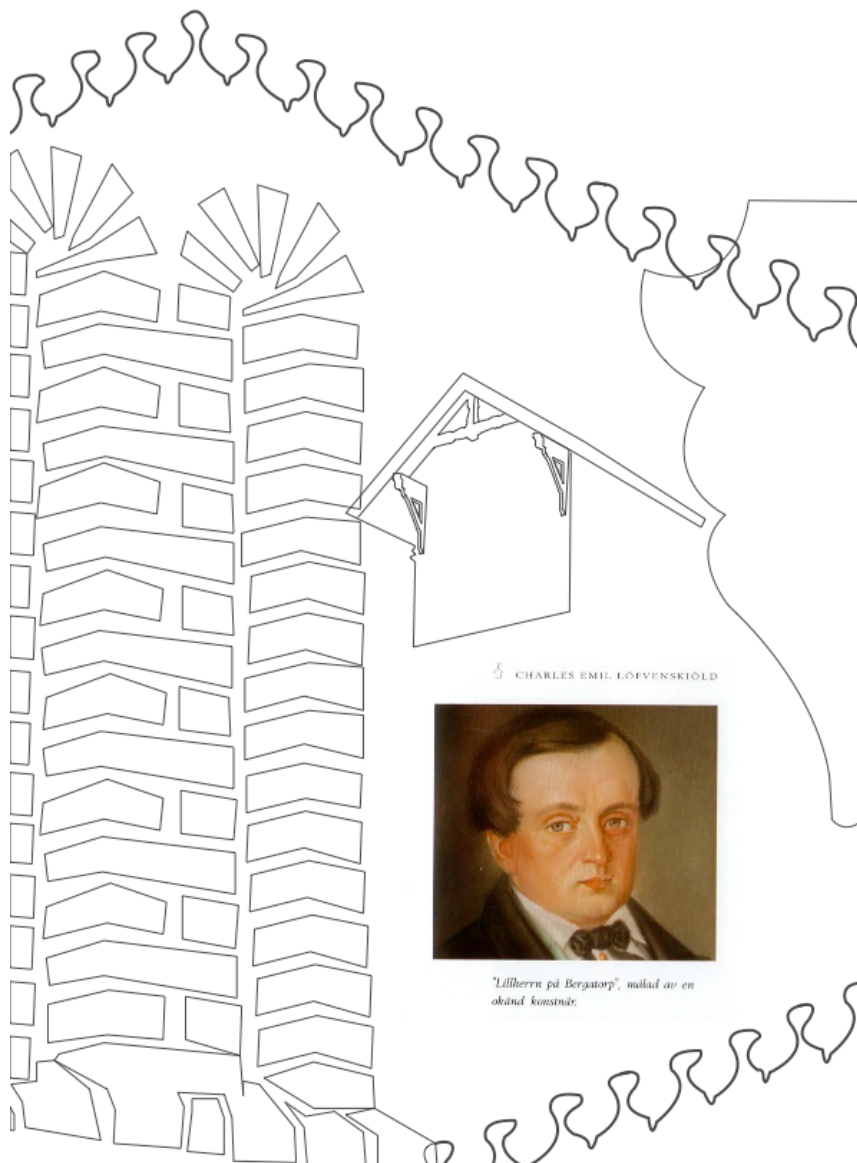


## C E LÖFVENSKIÖLD OCH HANS MÖNSTERRITNINGAR

- Kvarvarande spår i några byggnader på  
dagens svenska landsbygd.

*CARL PHILIP BERNADOTTE*



## **C E Löfvenskiöld och hans mönsterritningar**

C E Löfvenskiöld and his pattern drawings

*Carl Philip Bernadotte*

**Handledare:** Forskningsledare Kristina Ascárd, LBT, SLU,

**Btr handledare:**

**Examinator:** Professor Christer Nilsson, LBT, SLU

**Omfattning:** 10 hp

**Nivå och fördjupning:** Grundnivå, G1E

**Kurstitel:** Självständigt arbete inom lantbruksvetenskap

**Kurskod:** In0846

**Program/utbildning:** Lantmästarprogrammet

**Utgivningsort:** Alnarp

**Utgivningsår:** 2011

**Omslagsbild:** Carl Philip Bernadotte

**Serietitel: nr:** Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten

**Elektronisk publicering:** <http://stud.epsilon.slu.se>

**Nyckelord:** arkitektur, lantbruk, byggnader, ritningar



Sveriges lantbruksuniversitet  
Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap  
Lantbrukets byggnadsteknik

# INNEHÅLLSFÖRTECKNING

<b>SAMMANFATTNING</b> .....	<b>3</b>
<b>SUMMARY</b> .....	<b>4</b>
<b>INLEDNING</b> .....	<b>5</b>
BAKGRUND .....	5
SYFTE.....	6
PROBLEMBESKRIVNING.....	6
AVGRÄNSNING .....	6
GENOMFÖRANDE/MATERIAL OCH METOD .....	7
<b>CHARLES EMIL LÖFVENSKIÖLD</b> .....	<b>8</b>
MÖNSTERRITNINGAR OCH SNICKARGLÄDJE.....	8
EN KORT BIOGRAFI.....	8
LÖFVENSKIÖLDS MÖNSTERBÖCKER.....	9
NÅGRA BANBRYTANDE TANKEGÅNGAR I LÖFVENSKIÖLDS SKRIFTER OCH MÖNSTERRITNINGAR. ....	10
<b>FYRA BYGGNADER MED DRAG AV LÖFVENSKIÖLDS MÖNSTERRITNINGAR</b> .....	<b>11</b>
NÄS SÖDERBY S:1 .....	11
WAPPA SÄTERI, MAGASINSBYGGNADEN.....	16
GRÅSTENSLADUGÅRDEN I MÖLNBO.....	19
ULTUNA, LADUGÅRD OCH FLYGLAR .....	23
<b>DISKUSSION</b> .....	<b>27</b>
<b>REFERENSER</b> .....	<b>29</b>
SKRIFTLIGA .....	29
MUNTLIGA .....	29
<b>ILLUSTRATIONER OCH BILDKÄLLOR</b> .....	<b>30</b>

## SAMMANFATTNING

C E Löfvenskiöld (1810-1888) var svensk landsbygdsarkitekt vars mönsterritningar och mönsterböcker bildade en standard för hur man skulle bygga på den svenska landsbygden för att bättre anpassa byggnadsskicket till den byggnadstradition som nästan inte förändrats under många århundraden.

Hans mönsterböcker blev mycket populära och landsbygdens bebyggelse tog tydliga intryck av dessa. Löfvenskiöld ville med sina mönsterböcker och idéer om bättre miljö för djur och människor förena tradition med funktionellt och estetiskt nytänkande. Genom att utnyttja ny byggnadsteknik kunde han med sina mönsterritningar skapa dåtidens standardiserade hus.

Syftet med den genomförda undersökningen var att försöka visa hur och i vilken utsträckning de Löfvenskiöldska spåren, trots stora förändringar inom jordbruket, lever kvar i landsbygdens byggnader och hur funktionella krav begränsat möjligheterna att bevara den estetiska ursprungskaraktären på dessa byggnader.

Fältstudien omfattade fyra olika anläggningar, ett bostadshus och tre ekonomibygnader: Bostadshuset Näs Söderby utanför Uppsala, magasinet på Wappa säteri utanför Enköping, Mölnbo ladugård i Färinge och ladugården på Ultuna, vid SLU i Uppsala.

Slutsatsen av undersökningen är att man fortfarande kan finna exempel på väl bevarade byggnader utförda efter mönsterböckerna och att trots att brukarbehoven förändrats över tid, finns spåren av Löfvenskiölds ritningar kvar och då i relativt oförändrat skick.

## SUMMARY

CE Löfvenskiöld (1810-1888) was a Swedish rural architect whose design drawings and pattern books formed standard for how to build in the Swedish countryside in order to better adapt the building to the condition of the building tradition which had hardly changed over many centuries.

His pattern books became very popular and rural construction knowledge bears clear traces of them. Löfvenskiöld wanted with his pattern books and ideas about better environment for animals and people to combine tradition with functional and aesthetic innovation. By taking advantage of new construction technology, he could with his design drawings create contemporary standard houses.

The purpose of this investigation was to show how and to what extent the tracks from Löfvenskiöld, despite great changes in agriculture, persist in the rural buildings and how the functional requirements restricted the ability to preserve the original aesthetic character of these buildings.

In this study, four different buildings were surveyed, one residential building and three outbuildings: A residential building Näs Söderby outside Uppsala, the store-house on Wappa manor outside Enköping, Mölnbo barn in Färinge and the barn at Ultuna, the Swedish University of Agricultural Sciences in Uppsala.

The study shows that one can still find examples of well-preserved buildings that were constructed according to the pattern books. Although needs usually have changed over time, the traces of Löfvenskiöld's drawings are still there and then in a relatively unaltered state.

# INLEDNING

## BAKGRUND

Idén till denna studie har tillkommit i samråd med Kristina Ascárd, SLU, som även varit min handledare.

Mitt intresse för ämnet grundar sig i att man ofta påträffar ännu bevarade och i mitt tycke vackra och välskötta ekonomibyggnader på den svenska landsbygden vilka uppvisar spår av omsorg om detaljer, och en arkitektonisk känsla för att funktion också kan kopplas till estetiska värden. Eftersom många av byggnaderna verkade ha mycket gemensamt i fråga om planlösning, fönsteromfattningar, dörrarnas utseende, snickeridetaljer osv., blev jag nyfiken på hur detta hängde ihop och om det finns någon slags stilhistorisk gemensam nämnare. Det visade sig när jag började forska i frågan att dessa byggnader uppfördes efter ”mönsterritningar” i mönsterböcker som fick stor spridning och blev en slags standard för landsbygdsbyggnader under 1800-talets sista hälft.

Dagens industriella storjordbruk är resultatet av en process som på ett genomgripande sätt förändrat det svenska odlingslandskapet och dess byggnader. Under tiden mellan första och andra världskriget hade åkerarealen i Sverige sin största utbredning med 3,8 miljoner ha åkermark. Äng och betesmarker omfattade ca 1,5 miljoner ha. I slutet av 1900-talet hade vi ungefär 200 000 ha äng och betesmark. Sedan 1940-talet har odlingslandskapet i Sverige genomgått en mycket snabb förändring. Mekaniseringen tog fart och produktiviteten i jordbruket ökade. Samtidigt med mekaniseringen skedde också en sammanslagning av mindre jordbruk till större och byggnaderna fick andra funktionella krav (Aronsson & Matzon, 1987).

Andra förändringar som radikalt hade påverkat omstruktureringen av bebyggelsen på landsbygden var handelsgödselns införande i början av 1900-talet och man blev därför inte längre beroende av stallgödsel. Nu byggde herrgårdarna stenladugårdar med betonggolv och fähusen blev ståtliga ladugårdar med stora fönster och bättre ventilation (Östman, 2007).

De mönsterladugårdar som den moderna stordriftens byggnader ersatte, var näst intill allena rådande från 1850 till en bra bit på 1900-talet. Det var framför allt Löfvenskiölds mönsterböcker som var populära. Man kunde välja och vraka mellan olika husformer, fönster och dörrar samt en stor mängd snickeridetaljer (Östman, 2007).

Arkitekten Charles Emil Löfvenskiölds ”*Landtmannabyggnader*” som utkom 1868 var det arbete som kanske mest påverkade utformningen av det sena 1800-talets lantbruksbyggnader. Löfvenskiöld ville med sina ritningar förena nyttan och funktionen med estetiken. Imponerande är t.ex. hans djupa insikter i djurens beteende och behov. Han menade att man måste utgå från dessa kriterier och sedan planera därefter (Hall & Dunér, 1999).

1900-talets utveckling med bl.a. jordbrukets mekanisering och rationalisering medförde dock att de löfvenskiöldska byggnaderna fick anpassas efter de nya behoven och kraven. Många av dessa byggnader är idag av det skälet ombyggda eller rivna, och därför är det särskilt angeläget att kvarvarande byggnader som är uppförda efter mönsterritningar skyddas och dokumenteras som en del av vårt kulturarv.

## **SYFTE**

Syftet med denna studie var att försöka visa hur och i vilken utsträckning den löfvenskiöldska estetiken lever kvar i landsbygdens byggnader och hur funktionella krav påverkat möjligheterna att bevara den löfvenskiöldska estetiska utformningen av byggnaderna.

## **PROBLEMBESKRIVNING**

Det är viktigt att som bakgrund till denna undersökning poängtera att nästan alla äldre hus genomgått förändringar, ofta av genomgripande art. Dessa förändringar kan sorteras på tre kategorier (Hall & Dunér, 1999):

1. Alla byggnader måste underhållas och redan sådana åtgärder kan medföra helt förändrad karaktär, exempelvis på grund av användning av nya fasadmateriäl.
2. En byggnad är skraddarsydd för de behov som fanns när den uppfördes – men dessa behov ändras över tid. Ombyggnader som kommer av nya eller förändrade funktionskrav blir ofta av genomgripande natur.
3. Många dramatiska ingrepp har föranletts av smakförskjutningar eller syftat till att återskapa en antagen äldre utformning (restaurering). Denna form av ingrepp är ofta den mest förödande.

## **AVGRÄNSNING**

I denna undersökning har jag koncentrerat mig på den mest kände av 1800-talets svenska mönsterritare, nämligen Charles Emil Löfvenskiöld. Undersökningen avgränsades till en dokumentation och diskussion av fyra representativa byggnader i Stockholmstrakten. Jag valde då också att lägga huvudvikten på ladugårdsbyggnaderna då jag anser att just ladugården är en så betydande del av gårdsbildningen på landsbygden och står som en god representant för Löfvenskiölds idéer om en hälsosam, mer ekonomisk och funktionell miljö för djur och människor.

## **GENOMFÖRANDE/MATERIAL OCH METOD**

Byggnadernas nuvarande utförande dokumenterades genom fotografering på plats. Tidigare utföranden dokumenterades med hjälp av kopior av originalritningar och äldre fotografier samt intervjuer med personer som har kunskap om byggnadernas historia som till exempel byggnadsantikvarie.

För varje byggnad gjordes en analys av utförda ändringar och dess orsaker samt hur de valts ut. Dessutom kartlades i vilken omfattning dagens exteriör och planlösning i stort stämmer överens med Löfvenskiölds ursprungliga mönsterritningar.



## CHARLES EMIL LÖFVENSKIÖLD

### MÖNSTERRITNINGAR OCH SNICKARGLÄDJE

Till skillnad från våra dagars byggnader, som har gjort sig oberoende av de lokala materialtillgångarna, präglades landsbygdens äldre byggnader av en stark ekologisk och lokal anpassning. Bönderna var sina egna byggmästare och det stod den enskilde fritt att bygga som han ville. Eftersom byggnadsskicket var så traditionellt behövdes inga ritningar och gårdarna var byggda för en symbios mellan människor och djur (Bringéus, 1971).

Under senare delen av 1800-talet förekom en intensiv propaganda för bättre byggnadsskick på landsbygden. Man ville höja byggnadsskickets standard och Hushållningssällskapen och Lantbruksakademien propagerade för förbättringar. I skrifter, tidningsartiklar och planschverk presenterades typritningar för lantmannabyggnader. Det var Charles Emil Löfvenskiöld som blev den banbrytande även om det också fanns andra arkitekter som publicerade mönsterböcker för landsbygdens byggnader. På det sättet presenterades en träpanelarkitektur som kom att gå under benämningen snickarglädje (Hall & Dunér, 1999).

### EN KORT BIOGRAFI

Charles Emil Löfvenskiöld (1810-1888), i folkmun kallad ”fähusarkitekt”, bodde större delen av sitt liv på den lilla egendomen Bergatorp utanför Mariestad i Västergötland. Fadern var en bildad militär som till en början var ägare till flera gods men på grund av misslyckade spekulationer kom på obestånd. Modern som uppenbarligen var en handlingskraftig kvinna, lämnades ensam med barnen men hennes intresse för odling gjorde att hon skapade ett litet mönsterjordbruk på Bergatorp (Svala, 1999).

Vid 24 års ålder fick Löfvenskiöld ansvaret att tillsammans med modern få fason på Fåleborg, ett av de gods som fadern ägde och som var högt in-tecknat. Han fick samtidigt av de närboende godsägarna i uppdrag att planera olika byggprojekt. På det sättet lärde han sig både jordbruk och byggnation i praktiken.

Det som kanske mest skulle påverka hans yrkesval var vistelsen i Skåne under studietiden. Han tog aldrig någon examen men studerade ämnen som zoologi och botanik samt i någon mån juridik vid Lunds universitet. Under studietiden bodde han i Klågerup hos familjen Trolle, där man visat stort intresse för rationalisering och omorganisation av andra gods som familjen ägde. Därmed kom Löfvenskiöld att stå mitt i den agrara revolution som det svenska jordbruket genomgick vid denna tid. Reorganisering och rationella jordbruksideal fick då stor plats i spåren efter laga skiftet 1827 (Svala, 1999).

Vad som kännetecknade denna stora förändring på landsbygden var den nära kopplingen mellan universitet och hushållningssällskap. Hushållningssällskapen var en

svensk organisation till vilken huvuddelen av landets jordbrukare var anslutna. Verksamheten omfattade t.ex. rådgivning, kurser, markhantering, mjölk och svinkontroll m.m.

Kunskap och studier, planering och ritningar var självklara hjälpmedel för ett väl fungerande jordbruk. Det var dessa idéer som Löfvenskiöld förde med sig hem till Västergötland dit han återvände 1834.

## LÖFVENSKIÖLDS MÖNSTERBÖCKER.

Löfvenskiölds allra tidigaste verk var gråstensladugårdar. De var arkitektoniskt enkla och planeringen av funktionen var det som fått styra utformningen. Det blev först med träbyggnaderna som Löfvenskiöld började utveckla sitt formspråk. I hans första planschverk, som tillkom i mitten av 1850-talet, blommade utsmyckningarna i form av ornament och lövsågeriglädje men i det andra planschverket var dekorationerna mer återhållsamma och anpassade till att förenkla snickarens arbete (Svala, 1990).

Gråstensarkitekturen följde i stort sett träarkitekturens utveckling. Beträffande byggnadstypen utgick Löfvenskiöld helt och hållet från den svenska traditionen med rektangulär plan och sadeltak. Symmetrin var viktig för jämvikt och balans och känslan för olika material är en betydande faktor för Löfvenskiölds stiluppfattning (Svala, 1990).

Löfvenskiölds bredd och uppfinningsrikedom i detaljernas formspråk och i planlösningar är imponerande. I sitt testamente skriver han: *"I hopp om att något kunna gagna mitt fosterland har jag sträfvat ihop ett alldeles nytt arbete uti landtbyggnadskonst, utfört efter de regler för åskådlighet, enkelhet, billighet och framför allt ändamålsenlighet vilka jag alltmera funnit vara det enda rätta"* (Löfvenskiöld, 1868). Med "nytt arbete" avser Löfvenskiöld sin mönsterbok med titeln *"Svenska Landtmannabyggnader, huvudsakligen för mindre jordbruk"*.

Löfvenskiölds mönsterböcker omfattar förslag till ladugårdar, stallbyggnader, svinhus, hönshus, mejerier, spannmålsbodnar, torp och grindstugor, arbetarebostäder, boningshus för småbrukare, villor och mindre lantgårdar. Alla dessa förslag kompletteras med en oerhörd mångfald av detaljritningar på fönster och fönsteromfattningar, dörrar och dörrromfattningar, träorneringar och träkonstruktioner. Man vågar nog gissa att hans mönsterböcker blev en guldgruva för den som då gick i byggnadstankar och mönsterböckerna blev omåttligt populära som idébank inte bara för landsbygdens byggnader utan också för sommarvillor i skärgården och andra typer av privata villor. Beträffande sommarvillabyggnadet i fornnordisk stil varnar Löfvenskiöld dock för alltför vidlyftiga dekorationer och utsmyckningar eftersom han menar att det kräver stor virkesåtgång som därmed skulle medföra minskad virkestillgång i våra skogar (Wästberg, 1973). Ett av många exempel på Löfvenskiölds rationella sätt att tänka!

## **NÅGRA BANBRYTANDE TANKEGÅNGAR I LÖFVENSKIÖLDS SKRIFTER OCH MÖNSTERRITNINGAR.**

Genom artiklar och skrifter tog Löfvenskiöld hemifrån Bergatorp aktiv del i samhällsdebatten. Han insåg tidigt det stora värdet i att kombinera andlig odling med praktisk odling. Han influerades av de nya pedagogiska idéer som kom med folkskolans tillkomst, som t.ex. att tankearbete måste gå hand i hand med praktiska övningar. Därför var anläggning av en skolträdgård en viktig del i skolans pedagogiska arbete. Han rekommenderade också godsherrarna att plantera ett äppleträd för varje nyfödd torparunge (Svala, 1999).

Produktion och funktion måste samverka för att arbetet på gården skulle underlättas och bli ekonomiskt bärkraftigt. Löfvenskiöld menade att kravet på planering var extra stort och att gårdens form och läge därför var avgörande för de framtida arbetsrutinerna. Han utgick från något som han kallade ”vinkelrätt medelpunktssystem” vilket innebar att den planerade marken delades upp så att gården med sina byggnader skulle ligga mitt bland åkrarna. Vägarna från de olika åkrarna blev då så korta som möjligt.

Löfvenskiölds ambition var att sammanföra skönhetsvärden med klimat och miljömässiga och ekonomiska värden till en väl fungerande enhet. Han var också av den uppfattningen att allmogens traditionella byggnadssätt och byggnadsutformning inte bara var resursslöseri utan också ett samhällsekonomiskt problem. Ett bättre byggande skulle enligt hans idéer vara en tillgång för landet och skulle ge en vackrare landsbygd (Svala, 1990).

Skönhetsaspekten och det andliga välbefinnandet går som en röd tråd genom hela hans skriftliga produktion. Så skulle exempelvis byggnadsplatsen vara något upphöjd, byggnaderna vetta mot söder, sydost eller sydväst, skyddade från vind genom skog eller höjd. En detaljerad information och rekommendation om trädgården, dess plantering och sortval, presenterades där det skulle finnas plats för både nytto- och prydnadsväxter. Här finner vi alltså ännu en gång Löfvenskiölds strävan att förena det sköna med det nyttiga (Svala, 1990).

## FYRA BYGGNADER MED DRAG AV LÖFVENSKIÖLDS MÖNSTERRITNINGAR.

### NÄS SÖDERBY S:1



Figur 1. Näs Söderby S:1.

Som förut nämnts ritade Löfvenskiöld inte bara förslag till ekonomibyggnader och ladugårdar. I hans mönsterböcker finns t.ex. också förslag till boningshus för småbrukare och arbetarbostäder.

Det boningshus som dokumenterats i denna undersökning ligger i Uppsala Näs (se figur 1) och kan inordnas under den senare kategorin. Byggnaden är en till- och påbyggnad av ett äldre hus och ägdes enligt husförhörslängderna av en morbror till Löfvenskiöld, Claes Emil Åkerhielm, gift med Ebba von Bahr som var kusin med Charles Emil. Huset tillhörde under 1800-talet släkten von Bahr (Lundgren, 2011).

Det finns inga ritningar bevarade men med tanke på släktskapet kan man förmoda att Löfvenskiöld ligger bakom utformningen av huset. Näs Söderby är ingen direkt kopia av förslagen till de boningshus för hemmabrukare som finns i mönsterböckerna för mindre jordbruk, men planlösning och exteriör följer i stort den mall Löfvenskiöld satt

upp för denna typ av bostäder och har samma typ av framsida som man kan finna i mönsterböckerna (se figur 2).



Figur 2. Boningshus med frontespis  
(Ur Löfvenskiöld, 1868).



Figur 3. Takryttare  
(Ur Löfvenskiöld, 1868).

Fönstrens placering på husets framsida följer i stort förslagen i mönsterböckerna. Köksingången på gaveln har också sin förebild i Löfvenskiölds ritningar (se figur 1). En värdefull källa till information om huset är ett fotografi från sekelskiftet 1900 där man får en klar uppfattning om hur huset ursprungligen såg ut med de typiska Löfvenskiöldska detaljerna (se figur 4).



Figur 4. Näs Söderby vid sekelskiftet 1900 (Ur Upplandsmuséets bildarkiv Uppsala).



Färgsättningen är svårbedömd utifrån ett svartvitt foto, men byggnadsantikvarien på Upplands museum (Lundgren, 2011) antar att frontespisen på byggnadens framsida varit målad i en ljusare ton än övriga fasadpartiet för att markera och understryka entréns betydelse. Man kan möjligen tänka sig att huset varit målat i färger som den tidens mode föreskrev, gulockra/brunockra på fasaderna, fönsteromfattningar och lövsågeridetalljer i brunockra brutet med vitt eller vitt samt fönsterbågar i engelskt rött (Hidemark, 2006).

### *Vad i husets ursprungliga utseende och planlösning finns bevarat idag?*

Sedan huset byggdes har det byggts om två gånger och vid mitt besök genomgick det en genomgripande renovering. Huset används än idag som bostadshus. Om man jämför husets nuvarande utseende med det hus som återges på det gamla fotografiet, kan man konstatera att en hel del byggnadsdetaljer finns bevarade i mer eller mindre orört skick: Huset följer den planritning som vi finner i mönsterböckerna. Planen var sexdelad med frontespis, veranda och köksförstuga, en planlösning som var vanlig i Sverige under senare delen av 1800-talet (Hidemark, 2006).

Utsmyckningar i form av lövsågeriarbeten finns kvar såsom t.ex. det tandsnitt som delar upp fasaden och som förekommer på många av Löfvenskiölds träbyggnader (se figur 5), den spetsliknande genombrutna dekorationen som löper runt hela husets takfot, uppdelningen av gavelfältet (se figur 6) samt de lustiga droppliknande lövsågeridetalljerna i taksprängens hörn (se figur 7).

Löfvenskiöld var noga med att själva trädgården skulle skiljas från övriga driften på gården och gav noggranna anvisningar för hur en trädgård skulle anläggas på bästa sätt med både köksträdgård och blomrabatter. På Näs Söderby finns delar av trädgården bevarad och det gamla fotografiet visar med sin rundrabatt av blommor, anlagd kring entréuppfartens centrum, flaggstången, hur viktigt han ansåg det vara att husets närmiljö skulle förena det nyttiga med det sköna (se figur 4).



Figur 5. Tandsnittslist på fasad.



Figur 6. Uppdelat gavelfält, detalj.



Figur 7. Droppliknande lövsågeriarbete.

De rikt dekorerade fönsterfodren är bevarade och där de försvunnit har de ersatts med nya i samma stil (se figur 8). Fönsterbågarnas ”Y-form” med drag av gotiska kyrkfönster, finns bevarade på fyra av fasadernas fönster (se figur 9).



Figur 8. Detalj fönster.



Figur 9. Fönsterbåge med Y-spröjs.

### *I vilka avseenden skiljer sig husets utformning idag från den ursprungliga?*

Eftersom huset byggts om några gånger under årens lopp har det medfört förändringar både beträffande planlösning och utseende. Vid varje ombyggnad har stilelement tillförts som påtagligt förändrat husets karaktär och originalutformning. Fasaden på husets framsida har vid sista ombyggnaden fått ett helt annat utseende genom de fönsterreparationer som genomförts samt tillägget av en tänkt, ännu ej färdigställd balkong.

Entrédörren har bytts ut mot en ny tillverkad i standardutförande med överljusfönster. Entréns sidofönster har ersatts med moderna prefabricerade sexdelade fönster utan ”Y-inslaget”. De tre fönstren ovanför huvudingången är ersatta med helglasrutor utan spröjs och det ursprungliga mellersta fönstret på frontespisen är ersatt av en ny balkongdörr. De fyra större gamla fönstrens fönsterbågar på fasadens framsida är ersatta med moderna isolerglasfönster utan fönsterbågar.

Köksentrén, eller köksförstugan, som på det äldre fotografiet visar upp en enkelhet och anspråkslöshet med sitt lätt dekorerade snedtak, har rivits till förmån för en större tillbyggnad som på ett påtagligt sätt förändrar helhetsintrycket och husets grundkaraktär.

Fasaden på husets baksida har också fått ett helt annat utseende genom den senare tillbyggnad som löper längs hela fasaden och är försedd med ett lövsågeriräcke av senare datum (se figur 10).



Figur 10. Senare tillkommet lövsågeriräcke på husets baksida.

Det gamla tvåkupiga tegeltaket har ersatts med betongpannor och de två lövsågade takryttarna som avslutar taknocken har tagits bort (se figur 3). Skorstenarna har klätts in med plåt.



## WAPPA SÄTERI, MAGASINSBYGGNADEN



Figur 11. Wappa Säteri, magasinsbyggnaden.

Magasinet på Wappa säteri i Tillinge socken utanför Enköping från 1850-talet är fortfarande i bruk. Löfvenskiölds magasin är mycket enkla till form och planlösning men trots det lika genomtänkta som alla övriga typer av byggnader som han har ritat. Många av magasinerna kan därför användas även idag och har utrustats med elevatorer på tillbyggnaden för att transportera upp säden. Eftersom husen använts kontinuerligt är de ofta i gott skick (Svala, 1990).

### *Vad i byggnadens ursprungliga utformning finns bevarat idag?*

Man kan konstatera att det mesta av den rikt dekorerade fasaden är i originalskick. Fasaden består av traditionell locklistpanel och takfoten är vitmålad, säkerligen för att understryka lättheten i övergången mellan tak och ytterväggar. Exteriören på Wappamagasinet är en uppvisning i löfvenskiöldsk dekorationslust med blandningen av olika stilelement, vilket bidrar till en lekfullhet som ändå är disciplinerad. Genom den symmetriska placeringen av fönster och gluggar och den klassiska löfvenskiöldska uppdelningen av en enförmig fasadyta, ger han byggnaden ett harmoniskt och spännande uttryck (se figur 11).

Fasaderna är uppdelade genom pilastrar (se figur 12) som binds samman av en tandsnittsbård, ett ofta förekommande stilinslag i Löfvenskiölds träbyggnader och som vi mött även på Söderby Näs.

Omsorg om detaljerna visar han i pilastrarnas övre del där rundeln och ett begränsat tandsnitt tillsammans utgör en effektiv dekoration (se figur 13). Fönsterfodren är mjukt formade runt fönstren och fönsterbågarnas utseende har varierats genom blandningen av raka och krysställda spröjs (se figur 14). Huset står på stenplintar med utkragningar som skydd mot råttor, så kallade muskapitäl. Dessa är karaktäristiska för löfvenskiöldska magasinsritningar (se figur 15).



Figur 12. Fasad med pilastrar och tandsnittsbård.



Figur 13. Detalj av utsmyckning.



Figur 14. Detalj av krysställda spröjs.



Figur 15. Muskapitäl.

Magasinetns plan är i princip intakt sedan huset byggdes. Magasinet innehåller endast stora fria släta golvytor i flera våningar för att kunna sprida ut säden i tunna skikt till torkning (Svala, 1990). Förvaringen av spannmålen skedde i träfickor eller direkt på golvet och säden luftades genom alla de gluggar som fasaden är försedd med.

*På vilket sätt skiljer sig magasinets utformning idag från när huset uppfördes?*

Även om Wappa magasin planmässigt och utseendemässigt är i originalskick, har några förändringar skett under årens lopp av praktiska och funktionella skäl. 1932 byggdes tillbyggnad för elevatorn på taket i ett plan och förseddes 1944 med ytterligare ett plan.

Att denna tillbyggnad är av senare datum är lätt att se då utsmyckning i detaljer och fasaddekoration nästan helt saknas. Gluggarna är dock försedda med spröjs och gavelfönstret har försetts med samma typ av krysspröjs som vi finner på ursprungsfasaden kanske som en fungerande stillänk mellan de båda huskropparna (se figur 16).



Figur 16. Krysspröjsfönster på elevators gavel.

Taket på magasinet har bytts ut till ett modernt korrugerat svart plåttak och dessutom har ytterligare smärre förändringar gjorts genom att man ersatt några fönster med helglas utan spröjs på andra våningen. En överbyggnad över yttertrappan till huvudingången är också av senare datum.

## GRÅSTENSLADUGÅRDEN I MÖLNBO



Figur 17. Gråstensladugården i Mölnbo.

Ladugården i Mölnbo, belägen i Färinge socken i Sörmland, uppfördes 1890 för produktion av turberkulosfri mjölk för stockholmsbornas behov. Byggnaden är ett förnämligt exempel på Löfvenskiölds stenarkitektur (se figur 17). Dessa stenladugårdar med tegelornamentik kring dörrar och fönster tillhörde Löfvenskiölds tidigare produktion och fick benämningen tegelornaderad gråsten (Svala, 1990).

Även om utsmyckningarna på gråstensbyggnadernas fasader var sparsamma, uppvisar den ytterligare prov på Löfvenskiölds intresse för de estetiska detaljerna. Tekniskt sett var ladugårdarna mycket väl genomtänkta och byggnaderna bestämdes av dess funktion. Så skulle t.ex. alla transporter till och från byggnaden kunna ske med vagn och dragare (Svala, 1990).

Så här skriver Löfvenskiöld själv om utformningen av ladugården i Mölnbo:  
*"Från ladugården förer ett järnvägsspår direkt fram till Mölnbo station"*.

Hans omsorg om djuren visar sig också när han skriver i det följande:  
*"Vid Mölnbo har ladugården en i fyra avdelningar indelad kvadratformig motionsplan af 180 fots sida och gödselstaden är där belägen öfver 200 fot från stallet"*  
 (Löfvenskiöld, 1890).

Idag används byggnaden av Anticimex för framställning av kemiska bekämpningsmedel.



*Vilka likheter med ursprungsritningarna uppvisar byggnaden idag?*

Exteriört har smärre ingrepp gjorts men helhetsintrycket av ladugården stämmer ganska väl överens med Löfvenskiölds ritningar (se figur 18).



Figur 18. Mönbo, huvudfasad (Löfvenskiöld, 1868).

De större fönstren på fasaderna är till formen stickbågiga (se figur 19) och samma typ av formelement finner vi i ladugårdens symmetriskt placerade ingångsportar (se figur 20).



Figur 19. Fasadens stickbågsfönster.



Figur 20. Ingångsport, fasaden.

Variationen mellan två fönstertyper, de rektangulära och de rundade ger fasaden ett levande utseende och visar också Löfvenskiölds känsla för variation i disciplinerad form i växlingen mellan stramhet och mjukhet. Han kan här använda sig av den nya tekniken med industriellt framställda byggnadsdetaljer som möjliggör sådana effekter. Liksom på träbyggnaderna är fasaderna uppbrutna, här av horisontella linjer i kalksten som på ett elegant sätt binder samman fönster med dörrpartier (se figur 21).



Figur 21. Fasad, uppbruten genom horisontella kalkstenslinjer.

I fasadens trädetaljer har man följt den ursprungliga färgsättningen. Träpartiet på byggnadens övervåning samt takutbyggnader är hållna i ockragult som står fint mot de grågröna dörrarna och fönsterpartierna och bildar tillsammans med gråstenens färgskiftningar och de röda tegelomfattningarna en harmonisk och balanserad enhet. De fyra takkuporna samt den större utbyggnaden på taket finns kvar i befintligt skick. Invändigt finns på grund av förändrade brukarbehov inte många detaljer bevarade förutom de gjutjärnspelare som bär upp det välvda innertaket (se figur 22 och 23).



Figur 22. Gjutjärnspelare.



Figur 23. Välvt innertak.

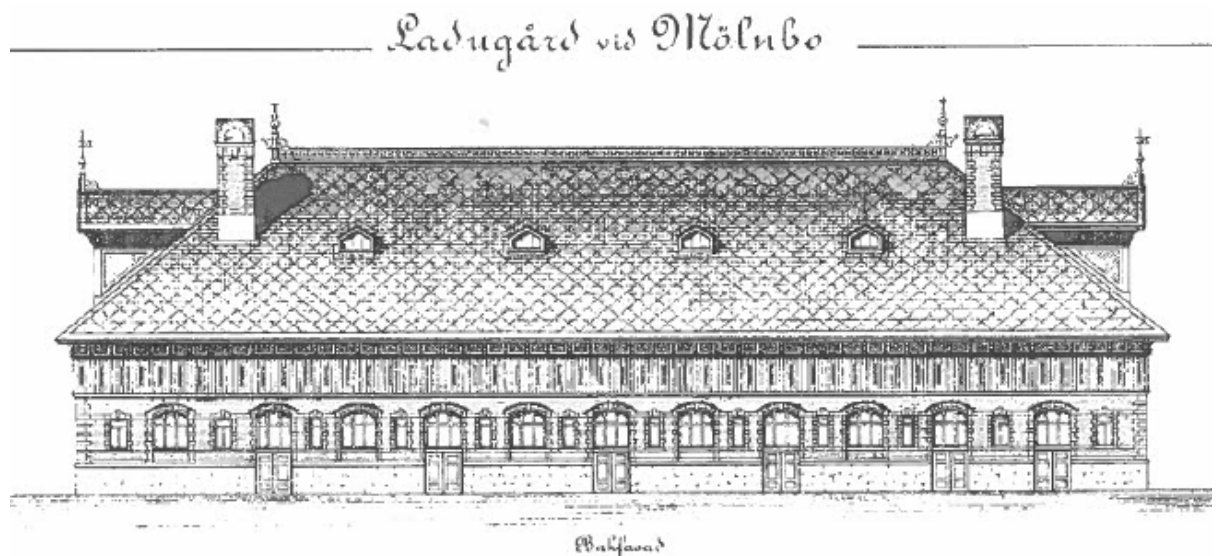
*På vilket sätt skiljer sig byggnadens utformning från originalritningarna?*

De förändringar som gjorts för att anpassa byggnaden till dagens verksamhet är bl.a. att större fönster tagits upp i husets andra våning samt på takets utbyggnad. Därmed har den vackra taklisten som löper under taksprånget gått förlorad (se figur 24).



Figur 24. Ritning, detalj av taklist.

Den genombrutna dekorationslisten som löper längs hela taknocken är också borta liksom de fyra takryttarna. Skorstenarna har byggts om och därmed har de förlorat det dekorativa rundbågemönstret som avslutar skorstenen (se figur 25).



Figur 25. Mönbo, bakfasad med takryttare och skorstenar (Löfvenskiöld, 1868).

Det ursprungliga taket har ersatts av modernt räfflat plåttak. De ingångar på fasaderna som var avsedda för djuren och gödseltransporter har satts igen på flera ställen, igenmurade eller ersatta med nyare dörrar i trä eller plåt.

Andra våningsplanet är i princip helt ombyggt för att passa de behov som den nya verksamheten kräver, t.ex. i form av större golvytor, ventilationstrummor, bättre ljusinsläpp osv.



## ULTUNA, LADUGÅRD OCH FLYGLAR



Figur 26. Ultuna, ladugården.

Ladugårdsanläggningen på Ultuna är av flera skäl den mest intressanta av de byggnader jag undersökt då behoven tydligare och mer påtagligt styrts förändringarna här än på de andra tre byggnader som jag dokumenterat. Ladugården på Ultuna är med största sannolikhet uppförd med Löfvenskiölds ritningar som förebild (Svala, 1990).

Ladugården uppfördes 1853 och de båda flyglarna samt fårhusen, 1864, allt på initiativ av dåvarande lantbruksinstitutets förste föreståndare, professor Ahrenius (se figur 27).





Figur 27. Anläggningen före restaureringen (Akademiska hus, bildarkiv Uppsala).

Huvudbyggnaden d.v.s. ladugården, fick en övervåning 1938. 1965 kom ladugården ur bruk och förföll men 1973 fick arkitekten Yngve Tegnér i uppdrag att rusta byggnaden och bygga huvudrestaurang i ladugården. Förändringarna kan betraktas som så genomgripande att inte mycket av ursprungsplanen finns kvar (Oscarsson, 1986).

*Vad finns bevarat i anläggningen sedan originalritningarna utfördes?*

Beträffande ladugården hade arkitekten som mål att bibehålla exteriören och gråstenskaraktären så intakt som möjligt. De tjocka tegelmurarna med sina fönsternischer, de stickbågiga fönstren och dörröppningarna med tegelomfattning bibehölls liksom hissbommarna på båda gavlarna.

Invändigt, i restaurangdelen, kunde de valvformade fönsteröppningarna utnyttjas för bordsplaceringarna. Det trågformade innertaket kunde också sparas liksom de pelare av gjutjärn som bar upp taket, nu klädda med blankpolerad plåt (se figur 28 och 29).



Figur 28. Ladugården före ombyggnad (Akademiska hus, bildarkiv Uppsala).



Figur 29. Nuvarande restaurangdel (Akademiska hus, bildarkiv Uppsala).

Även för flyglarna eller de före detta fårhusen, var syftet att behålla exteriören så intakt som möjligt. Idag omfattar verksamheten i dessa flyglar samlingslokaler och motionshall. Den bidrar till ett spännande möte mellan den moderna interiören och den väl bevarade ursprungsexteriören som för tankarna till en uppländsk medeltida gråstenkyrka. Fårhusfasadernas symmetriskt placerade fönster och dörrar och stilelement från olika epoker visar prov på Löfvenskiölds skicklighet som arkitekt och en gedigen kunskap i stilhistoria. De två välplacerade gotiska fönsterpartierna på fårhusens gavlar vittnar bl.a. om det (se figur 30).



Figur 30. De symmetriskt placerade gotiska fönstren på fårhusets gavel.

### *På vad sätt skiljer sig Ultunas ladugård och flygelbyggnader från ursprungsrutningarna?*

Som förut nämnts är förändringarna av byggnadernas utformning och planlösning styrda av ständigt nya krav från brukarna och det har därför blivit nödvändigt att göra dem mer genomgripande. Framför allt gäller det interiörerna där man förespråkat ett flexibelt byggande anpassat efter den verksamhet som bedrivs.

Den mest iögonfallande förändringen av ladugården är den övervåning som tillkom 1930. Denna del av huset är byggd i trä med locklistpanel av traditionell typ på regelstomme under tegeltak med tre halvrunda takkupor mot huvudfasaden. Nya fönsterpartier har tillkommit senare för att öka ljusinsläppen och taket har försetts med solfångare och ett antal små takkupor. Våningsplanet används idag till samlingslokaler för personal samt föreläsningsslokaler.

Den kanske mest spektakulära och djärva förändringen av husets ursprungliga arkitektur är den rundbyggnad som dominerar husets baksida och som innehåller trapphus och toaletter. Förmodligen har arkitekten haft silons runda formspråk i åtanke när han ritade denna tillbyggnad (se figur 31).



Figur. 31. Den tillbyggda rundbyggnaden.

Den gångbro som löper ut från baksidan är ny och kan ha ersatt den gamla uppkörslan till höskullen. 4 små gavelfönster samt branddörr har förändrat gavelns utseende (se Fig. 31).

De invändiga förändringar som gjorts är styrda av att nya funktioner av byggnaderna krävde nytänkande och uppfinningsrikedom från arkitektens sida. Restaurangkök och restaurangdel krävde nödvändiga moderniseringar i form av ventilationssystem och ljudisoleringsplattor i taket, nytt elsystem osv.

Det kan också i detta sammanhang nämnas att restaureringen av restaurangdelen ansågs så lyckad att den 1982 belönades med Europa Nostra-priset.

## DISKUSSION

Löfvenskiölds mönsterböcker tillkom för att bättre kunna anpassa landsbygdens hus till den svenska byggnadstraditionen som endast hade förändrats långsamt under århundradenas lopp. Mönsterritningarna var alltså tänkta att användas som hjälpmedel till nybyggande.

Det är snart halvannat sekel sedan Mönsterböckerna kom ut, och man kan då fråga sig vilka spår av den Lövenskiöldska estetiken man i dag kan finna hos de undersökta byggnaderna och hur mycket man kunnat bevara av deras utformning när de funktionella kraven förändrats.

*Vilket helhetsintryck ger de fyra undersökta byggnaderna?*

De tre anläggningar som i undersökningen kan betraktas som ekonomibyggnader är enligt min åsikt välskötta och väl underhållna. Man har inte i vårdandet av dessa överdrivit förändringsarbetet utan underhållit dem med måttfullhet och haft ambitionen att låta dem fortsätta att vara i bruk utan att Löfvenskiölds ambitioner gått förlorade. Beträffande miljön omkring bostadshuset i Näs Söderby kan man hoppas att den trädgård som fortfarande bär spår av Löfvenskiölds tankar om trädgårdens betydelse för ett väl fungerande lantbruk inte går förlorad. På så sätt kan trädgårdsanläggningen även i fortsättningen få representera Löfvenskiölds ideal om funktion och estetik.

De fyra byggnader med Löfvenskiöldska drag som jag undersökt ger värdefull information dels om det ursprungliga utseendet på husen dels om vad som förändrats över tid. Det framgår tydligt av de förändringar som gjorts att dessa inte tillkommit av någon slump utan är orsakade av ändrade förhållanden av byggnadens brukarbehov eller funktion.

*Har då de förändringar som genomförts på de fyra byggnaderna gjorts på ett ur byggnadsantikvarisk synvinkel pietetsfullt och skonsamt sätt och kunde man gjort förändringarna annorlunda?*

På den frågan kan man svara både ja och nej. De byggnader som har ”ansiktet” kvar är magasinet på Wappa säteri och ladugården i Mölnbo. De har fått behålla sin ursprungliga karaktär framför allt exteriört och stämmer relativt väl överens med Löfvenskiölds mönsterritningar.

Även om smärre ingrepp av praktiska skäl förekommit under årens lopp, skulle jag vilja betrakta dessa två byggnader som goda exempel på hur man kan tillämpa modernt brukarbehov utan att göra större våld på byggnadens ursprungskaraktär.

De restaureringsambitioner som bostadshuset på Näs Söderby nu är föremål för ställer jag mig mera tveksam till. Visserligen ställer ett modernt bekvämt boende nya krav på en gammal byggnad men huset hade utseendemässigt vunnit på att restaureras med större försiktighet. I de förändringar som måste göras i form av värme- och

sanitetsinstallationer, isolering, mer praktisk planlösning o.s.v. bör strävan ändå vara att man försöker behålla så mycket som möjligt av husets ursprungliga karaktär. Genom kunskap om huset i form av äldre fotografier och ritningar, muntliga källor t.ex. kan man få värdefull information om vad som har hänt med huset under åren. En byggnads själ kan gå förlorad om ombyggnadsivern drivs för långt.

Ombyggnaden av Ultunas ladugård måste nog anses som den mest spektakulära men också mest lyckade av de fyra exemplen på hur man i ombyggnadsplanen återgått till Löfvenskiölds arkitektur som den var tänkt från början. Här har arkitekten som haft uppdraget att göra om ladugården till restaurang på ett skickligt sätt förenat originalutförande med nytänkande och djärvt tillfört ursprungsbyggnaden nya element. Det har förstärkt och laddat spänningen mellan den gamla huskroppen i gråsten och de nya detaljerna i form av stål och glas. Ombyggnaden av Ultunas ladugård anser jag kan stå som ett föredömligt exempel på hur man kan tillföra en gammal byggnad något nytt utan att göra våld på husets egenart och karaktär.

*Vilka ambitioner bör man ha vid genomförandet av förändringar?*

Rent allmänt anser jag att man så långt som möjligt skall försöka bevara ursprungskaraktären av en byggnad. Går inte det, och ingrepp måste göras, bör det ske med stor försiktighet och med ingående kännedom om brukarbehov och originalutförande. Det krävs med andra ord känsla för vad byggnaden tål utan att den förvanskas.

Även om de byggnader jag studerat inte är klassade som hus med riksintresse bör de enligt min åsikt vårdas och bevaras. De är representanter för en epok i svensk lantbruksarkitektur som är en följd av de största förändringar som det svenska jordbruket genomgått. Det som är viktigt att poängtera är hur skickligt Löfvenskiöld förenade traditionell svensk byggnadskonst med den nya byggnadstekniken utan att negativt påverka miljön på den svenska landsbygden i stort.

Sedan jag haft möjlighet att mera ingående studera några byggnader med tydliga drag av Löfvenskiölds mönsterritningar har jag fått en annan bild av de byggnader som allmänt går under benämningen snickarglädje eller schweizerstil. Dessa har oförtjänt betraktats som överdrivna och tillkrånglade. Löfvenskiöld har på ett måttfullt och kunnigt sätt kombinerat tradition med nya stilideal. Som en av 1800-talets mest betydande och banbrytande landsbygdsarkitekter tycker jag att han borde ha förtjänat mer uppmärksamhet än han har fått och är enligt min uppfattning en underskattad auktoritet inom sitt område.

## REFERENSER

### SKRIFTLIGA

Aronsson, M. & Matzon, C. (1987). *Odlingslandskapet*. Stockholm: SNF-LT:s förlag

Bringéus, A. (1971). *Arbete och redskap*. Lund: CWK Gleerup Bokförlag

Hall, T. & Dunér, K. (red) (1999). *Svenska Hus, Landsbygdens arkitektur - från bondesamhälle till industrialism*. Andra upplagan. Stockholm: Carlsson Bokförlag

Hidemark, O. m.fl. (2006). *Så renoveras torp och gårdar*. Åttonde upplagan. Västerås: ICA bokförlag

Löfvenskiöld, C E. (1868). *Landtmannabyggnader hufvudsakligen för mindre jordbruk*. Stockholm

Oscarsson, J. (1986). *Ultunas arkitektur*. Sveriges Lantbruksuniversitet. Allmänna skrifter 9

Svala, C. (1990). *Lantbruksarkitekten Charles Emil Löfvenskiöld 1810-1868*. Sveriges Lantbruksuniversitet. Göteborg: Graphic Systems AB

Svala, C. (1999). *Charles Emil Löfvenskiöld, Lantbruksarkitekturens nydanare*. I: Hall, T. & Dunér K (red). *Svenska Hus, Landsbygdens arkitektur - från bondesamhälle till industrialism*. Andra upplagan, sid. 66-69. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Wästberg, P. (1973). *Sommaröarna*. Stockholm: Wahlström & Widstrand

Östman, N. (2007). *Djurens hus*. Gård och Torp nr 3, 67-68

### MUNTliga

Lundgren, P. (2011). Byggnadsantikvarie Upplandsmuséet, Uppsala

## ILLUSTRATIONER OCH BILDKÄLLOR

Samtliga färgfotografier är tagna på plats av Carl Philip Bernadotte, 12-16 april 2011.

Omslagsbild. Porträtt av C E Löfvenskiöld. Okänd konstnär.

Fig. 4. Upplandsmuséets bildarkiv Uppsala.

Fig. 2, 3, 18 och 25. Löfvenskiöld, C E. (1868) *Landtmannabyggnader hufvudsakligen för mindre jordbruk*.

Fig. 27, 28 och 29. Akademiska hus, bildarkiv Uppsala.